

עורכים: ד"ר הראל חורב, ד"ר מירה צורף כרך 3, גיליון מס' 4, 17 באפריל 2013

ההתנצלות הישראלית בפני טורקיה: כרוניקה של יחסים בלתי ידועה מראש

חי איתן כהן ינרוג'ק

בעבר התאפיינה מערכת היחסים בין ישראל לטורקיה בעליות ובמורדות. כיום ניתן לאמר כי במערכת היחסים המתקיימת בין שתי המדינות טורקיה היא היוזמת וישראל מגיבה ליוזמותיה. כל אימת שמצאו הטורקים לנכון להדק את היחסים עם ישראל חלה התקרבות בין המדינות וכשהחליטו לצנן את היחסים, כפי שקרה בעקבות מבצע "עופרת יצוקה" בדצמבר 2008, חלה התדרדרות ביחסים בין שתי המדינות. על מנת להתמצא במפת הדרכים של היחסים המורכבים הללו יש לנתח את יסודותיה של מדיניות החוץ הטורקית כלפי ישראל ובפרט את תפישותיו של מעצבה, שר החוץ הנוכחי אחמט דאוטאולו.

מאז כניסתו של דאוטאולו לתפקידו, נשמעת ביקורת הן בטורקיה והן מחוצה לה על מדיניות החוץ שהוביל, ואף על פי כן הוא נחשב לאיש החזק המתווה את קווי היסוד של הדיפלומטיה הטורקית. עיקרי תפיסתו משתקפים בספרו "עומק אסטרטגי" (2001), לרבות הגורמים לשינוי שחל ביחסה של טורקיה כלפי ישראל. לשיטתו של דאוטאולו, ישראל היהודית ולבנון הנוצרית אינן שייכות לסביבה 'הטבעית' של המזרח התיכון. להבנתו, היחסים הקרובים בין ישראל לבין טורקיה מגבילים את פוטנציאל התמרון של האחרונה באזור; פוטנציאל המתבסס על מורשתה העוסמאנית.

דרכו של דאוטאולו למרכז הזירה הפוליטית נסללה בשנת 2002 לאחר ניצחונה של מפלגת הצדק והפיתוח (AKP), כשראש הממשלה, רג'פ טאיפ ארדואן, מינה אותו ליועצו לענייני חוץ. ב-2009 הוא מונה לשר החוץ ומאז הוביל את מדיניות החוץ של ארצו ברוח הגישה הנאו-עוסמאנית - גישה המבטאת סינתזה של טורקיות ואסלאם, שמטרתה להחזיר את ההשפעה הטורקית לאזורים בהם שלטה האימפריה העוסמאנית. גם ארדואן תרם את חלקו לביצורה של גישה זאת באמצעות הנצחתם של הסולטאנים, ובראשם עבד אל-חמיד ה-II, שבאמרותיו המפורסמות הרבה להשתמש ובמיוחד באלו שביטאו התנגדות לציונות. כך לדוגמה בטקס ההכרה בתאריה של אוניברסיטת אל-קודס הפלסטינית הכריז ארדואן כי עמדתו בסוגיית פלסטין אינה שונה מזו של עבד אל-חמיד ה-II, שנודע בסירובו להיעתר לתביעתו של הרצל ב-1901 לאפשר ליהודים לכוון את מדינתם הריבונית בארץ ישראל. היום יכולים התלמידים והמורים כאחד להיחשף לתכנים אלה בבתי הספר הודות לספרי היסטוריה חדשים שחוברו בהשראת ה-AKP.

למרות זאת, עד שלהי 2008 לא חל כל שינוי מהותי ביחסי טורקיה-ישראל. טורקיה אף שימשה מתווכת במשא ומתן שניהלה ישראל באותה עת עם סוריה. נקודת המפנה חלה בעקבות מבצע

"עופרת יצוקה" שנערך בדצמבר 2008 - ינואר 2009. ימים ספורים לפני המבצע ביקר ראש הממשלה דאז, אהוד אולמרט, בטורקיה אך למרות הקשר ההדוק שנרקם בינו לבין ארדואן בחר אולמרט שלא לעדכן על הכוונה לפתוח במבצע. ארדואן מצידו פירש צעד זה כנעיצת סכין בגבו, הן לנוכח מאמצי התיווך הטורקיים, והן משום שחשש כי סמיכות הביקור תתפרש בעולם הערבי כתאום עמדות לקראת המבצע. פיצוץ המשא ומתן עם הסורים במהלך מבצע "עופרת יצוקה" והאבדות הכבדות שנגרמו לפלסטינים בעזה, עוררו זעם גדול באנקרה, שהטילה את האחריות לכישלון השיחות עם הסורים על ישראל. מאז ניצלו ארדואן וה-AKP כל הזדמנות כדי לבקר בחריפות את ישראל ועמדתם הפרו-פלסטינית המופגנת השפיעה במידה ניכרת על הציבור הטורקי. כך לדוגמה הצליחה הרשות לענייני דת לגייס בתום מבצע "עופרת יצוקה" כ-10 מיליון לירות טורקיות (20 מיליון ש"ח) במסגדים לסיוע לעם הפלסטיני. שר החינוך, חוסיין צ'ליק, אף הורה לכל התלמידים מתחת לגיל 18, ובכלל אלה גם תלמידי בית הספר היהודי היחיד בטורקיה, לעמוד דקת דומייה לאות הזדהות עם הפלסטינים. שינוי היחס הממלכתי ובעקבותיו גם זה הציבורי כלפי ישראל ניכר גם בסקרים אקדמיים. אחד מהם העלה בשנת 2009 כי 90% מאוכלוסיית טורקיה סברו שישראל היא האיום הגדול ביותר על מדינתם. באופן לא מפתיע לווה הדבר גם בגילויי אנטישמיות, שעה ש-64% מהנשאלים טענו שהם אינם מעוניינים בשכנים יהודים.

האירוע הדיפלומטי הראשון שביטא את הזעם הטורקי כלפי ישראל התרחש במהלך פסגת דאבוס ב-29 בינואר 2009 (שבועות ספורים לאחר סיום מבצע "עופרת יצוקה") כאשר ארדואן עזב את אולם הדיונים בהפגנתיות לאחר שגינה נמרצות את ישראל בנוכחותו של הנשיא פרס, ושב מיד לארצו. באמצע הלילה, ובסיועם של קווי אוטובוס מיוחדים שהופעלו על ידי עיריית איסטנבול, החלו תומכיו של ארדואן לזרום לשדה התעופה כדי לקבל את פניו כשהם מנופפים בדגלים שביטאו תמיהה של דגלי פלסטין וטורקיה. קבלת הפנים הזו, כמו גם ראיות אחרות שהצטברו מאז, הוכיחה כי פיצוץ המפגש בדאבוס היה צעד שתוכנן מראש על ידי ארדואן. אירוע דאבוס היה הראשון בשרשרת אירועים שהוסיפו נופך שלילי ליחסים בין שתי המדינות, ובכלל אלה אי-הזמנת ישראל לתמרון הצבאי של נאט"ו, "עיט אנאטולי" (Anatolian Eagle). היחסים המתוחים הורגשו גם בתרבות הפופולארית. באוקטובר 2009 שידר הערוץ הממלכתי הטורקי TRT את הסדרה "פרידה" שהציגה את חיילי צה"ל כרוצחים צמאי דם. כמה חודשים מאוחר יותר יצא לאקרנים הסרט "עמק הזאבים: פלסטין", שגם הוא הציג את ישראל בצורה שלילית ביותר. המשבר הגיע לשיאו כאשר סגן שר החוץ, דני איילון, הזמין את השגריר הטורקי אוגוז צ'ליקקול לשיחת נזיפה בעקבות הקרנת הסרט. הושבת השגריר בכיסא נמוך בעת השיחה התפרשה בטורקיה כצעד שנועד לפגוע בכבודו של השגריר.

ואולם, למרות היחסים המתוחים המתוארים לעיל המשיכו שתי המדינות לקיים יחסים תקינים, פחות או יותר, עד תקרית המשט במאי 2010, במהלכה נהרגו 9 פעילי ארגון IHH הפרו-פלסטיני. תוצאות המשט הובילו להתדרדרות קשה ביחסי החוץ בין שתי המדינות, שכללה גם שינוי משמעותי בתפיסת הביטחון של טורקיה כלפי ישראל. לראשונה הוכנסה ישראל ל"ספר האדום" (מסמך מסווג, המתפרסם מדי 5 שנים ואשר ראשי פרקים מתוכו מודלפים בצורה שיטתית), המגדיר את האיומים על טורקיה. הספר האדום של 2005, שפורסם בהשפעת הצבא הטורקי, התמקד באיום האיראני ובאסלאמיזציה בטורקיה כאיומים העיקריים עליה. הספר האדום של 2010, לעומת זאת, שנוסח בהשפעת ה-AKP ושר החוץ דאוטאולו, התמקד בישראל כגורם מאיים המערער את היציבות באזור.

דוח פאלמר, דוח האו"ם שבדק את אירועי המשט והתפרסם בספטמבר 2011, היווה נקודת ציון נוספת ביחסי טורקיה-ישראל כשקבע שהסגר הימי על עזה הינו חוקי. בכך ערער הדוח למעשה על עצם ההצדקה של המשט. אנקרה דחתה את מסקנות הדוח מכל וכל, וכדי להעניק יתר תוקף לעמדתה הכריז דאוטאולו על שורה של סנקציות נגד ישראל. זו כללה הקפאת ההסכמים, ובהם הבטחת חופש השיט בים התיכון, וכן הורדת דרג היחסים בין שתי המדינות לדרגת מזכיר שני בלבד. בתוך כך הציב ארדואן שלוש דרישות פומביות כתנאי להשבת יחסי ישראל-טורקיה לקדמותם: התנצלות ישראלית, מתן פיצויים למשפחות ההרוגים והסרת הסגר מעל עזה. הדרישה

האחרונה, שלא היוותה חלק מהיחסים הבילטרליים בין שתי המדינות, העלתה את ההערכה כי אנקרה איננה מעוניינת למעשה בשיקום היחסים.

ואולם, המשבר הצביע על כך שלמרות היחסים הצבאיים, המסחריים והתיירותיים המפותחים בין שתי המדינות, לא נרקמה בין שני העמים ידידות אמת. לצבא הטורקי הייתה בעבר השפעה מכרעת על היחסים. לפיכך, ככל שנחלש וה-AKP התחזקה, כן נפגעו גם יחסי ישראל-טורקיה. ההתנצלות הישראלית בתום ביקורו של הנשיא אובמה אומנם הביאה לסיומו הפורמאלי של המשבר, אולם ניתן להעריך כי לאור היסודות הרעיוניים עליהם נשענת מדיניות החוץ הטורקית, לא תביא ההתנצלות לשינוי משמעותי ביחסים אלא לרגיעה זמנית בלבד. התבטאויותיו של ארדואן ב-27 בפברואר 2013, עת כינה את הציונות "פשע נגד האנושות", חלחלו גם הן לתודעתו של הציבור הטורקי. יומיים בלבד לאחר התבטאותו זאת התפרסם מאמר באתר של עובדי משרד החינוך הטורקי תחת הכותרת: "מיהו ציוני ומיהו ציונות?". המאמר מגדיר את הציונות כאיום המסוכן ביותר לשלומה של העולם כולו, כמו גם לשלומה של טורקיה.

בעיה נוספת היא שישראל איננה פופולארית כיום גם בקרב חוגי האופוזיציה החילונית-כאמליסטית הטורקית, הרואה בעצם ההתנצלותה של ישראל את העצמתו של ארדואן מולה. בעיני כמאליסטים רבים, ישראל כיום אינה אלא משתפת פעולה עם ה-AKP במסגרת תוכנית ה"מזרח התיכון הגדול" של ארצות הברית; תכנית המעוניינת, לדידם, לקדם את האסלאם המתון כמודל לחיקוי לאזור כולו. אחרים הנמנים אף הם על החוגים הכמאליסטים טוענים לקונספירציה לפיה ישראל ו-AKP מפברקות משברים כלפי חוץ, בעוד שבחדרי חדרים קיימת ביניהן ברית. כהוכחה לכך הם מציינים את המכ"ם האמריקאי שהוצב במחוז מאלאטיה במטרה "להגן על ישראל". ההתבטאויות האנטי-ישראליות והקריקטורות האנטישמיות המופיעות תדיר בפיסבוק ובטוויטר, משקפות גם הן את הלך הרוחות המתואר לעיל.

אשר על כן, התועלת בהתנצלות הישראלית תלויה בשני מרכיבים עיקריים: האחד, יוזמה אמריקאית שתפעל באופן עקבי לשיקום ארוך טווח של היחסים בין טורקיה לישראל. היחסים הקרירים בין אובמה לנתניהו פורשו בטורקיה כהזדמנות לתקוף את ישראל בחריפות, דבר שלא התאפשר, למשל, במהלך הקדנציה של הנשיא בוש. נראה כי ביקורו האחרון של הנשיא אובמה בישראל והידוק יחסיו עם ראש הממשלה נתניהו, כמו גם התערבותו במשבר הטורקי-ישראלי, עשויים לרכז את העמדה הטורקית כלפי ישראל בעתיד. המרכיב השני הוא סוגיית העימותים העתידיים של ישראל. במקרה של הסלמה מדרום או מצפון עלולים היחסים בין שתי המדינות להתדרדר שוב אם וכאשר תידרש ישראל להגיב. המדיניות הטורקית הפרו-פלסטינית עלולה גם היא להסלים את היחסים בין ירושלים לאנקרה במקרה של המשך הקיפאון המדיני. כאן המקום לציין את שאיפתה של טורקיה למצב את עצמה כמתווכת בסכסוכים אזוריים. למרות ניסיונו הכושל כמתווך במבצע עמוד ענן, יש להניח שארדואן לא יחמיץ הזדמנות להופיע כמגשר בין חמאס לישראל. שכן, היעד העיקרי של טורקיה הוא לזכות בתפקיד 'האח הגדול' בענייני האזור בכלל, ובעניינים של הפלסטינים בפרט, ולשמש שחקן מפתח ביישוב המשברים באזור. במילים אחרות, המרכיבים שיקבעו את ציר היחסים בין שתי המדינות אינם בהכרח בשליטתה של ירושלים. אשר להתנצלות, הרי שבטווח הקצר היא אמנם נתפסת כפתרון, אך בטווח הארוך עלול הגולם לקום על יוצרו.

חי איתן כהן ינרוג'יק (hayeytan@post.tau.ac.il) הוא עמית מחקר צעיר במרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה.